

Сам собі пан (1902)

Грінченко Борис Дмитрович

Я їхав залізницею, третім класом і, як звичайно, у вагоні з написом: «Для некурящих».

Ох, цей напис! Раз у раз доводиться воюватися з подорожніми, щоб вони справді не курили, — це знає кожен, кому траплялося сідати до таких вагонів, сподіваючися заховатися в них од огидної отрути димом з паленого листу. Будь ти дитиною, кашляй від тяжкої хвороби на груди, — все дарма: напуватимуть тебе тією отрутою, сміючися і з твоїх прохань, і з твоїх протестів.

Цього разу трапилося, що в нашому вагоні людей було дуже мало і з них виявився тільки один курій, високий літній селянин у кудлатій капелюсі, з-під якої блищала пара виразних розумних очей. Він їхав з двома своїми товарищами, і з їх розмови я довідався, що цих трьох дядьків уже не вперше посилає сільська громада до міста клопотатися за одну громадську справу. Тепер вони верталися додому і були веселі: справа клалася на добре: от-от уже добудуть свого. Трошки глузуючи, пригадували собі, як сьогодні тупцялись у якійсь губернській писарні та розмовляли з панками. Дядько в капелюсі витяг тим часом з кишені критого кожуха курецьке знадіб'я та й почав поважно длубатись у кисетині, добуваючи звідти тютюн та натоптуючи його в люльку своїми товстими робочими пальцями. Як він узявся був до сірників, я попрохав його не курити, показавши на напис.

— Хіба? — підвів він голову і глянув за моїм пальцем, читаючи: «Для не-ку-ря-щих». А й справді, що тут не годиться. Вибачайте, не буду: коли тут таке право, щоб не курити, то й не куритиму. Бо, звісно, під яким правом чоловік є, то вже того права й слухайся. От якби тут не було цієї таблички, то хоч би ви були й дуже великий пан, я вас не послухався б і нічого б ви зо мною не вдіяли, — казав він, помалу витрушуючи назад у кисет тютюн із люльки.

— Тоді б я нічого вам і не казав, бо й я корився б тоді тому праву.

— Хіба? — спитався він, зашморгнувши зразу кисет і знову, як і перше, підводячи голову. — Оце добре, що в вас такий напрямок. А то звичайно так буває, щоб люди під право хилилися, а пан — ні. Це вже я вивірів і на оцьому курійстві, бо мені була така притичина.

— А яка ж саме притичина вам була? — запитавсь я, зацікавившись.

— То справді притичина! — засміявся старий сивий дід, товариш мого курія.

— Чудасія! — додав тоненьким голосом другий товариш — худий гостроносий чоловічок, швидкий на рухи. — Я б такого і не вдав, як Данило — не витримався б. Бо це треба як затя— тися, то вже щоб і не зрухнутися із свого.

— Так, може б, ви й мені розказали про вашу приго— ду? — попрохав я Данила.

— А таки й розкажи, Даниле, панові, розкажи! — задріботів тоненько гостроносий, крутнувшись до Данила. — Воно чудне, ну й чудне!

Данило помовчав трошки, всміхаючися з-під рясного темного вуса в невеличку бороду, і загомонів:

— Та що ж там такого?.. От собі, звичайно, чоловік щось робить, а тим часом то про те, то про се думає, мізкує. Отак і я... Що так воно дивно на світі: усі люди, а життя в них неоднакове. От хоч би мужик — одно життя, а пан — зовсім інше. І шана кожному не однакова: зараз пан увиходить куди, то лакей підбігає й кланяється, і пальто панові скидає, і говорить: «Пожалуйте, пожалуйте!» Ще й двері ширшенько прочиняє, щоб не зачепився, буває, пап; а наш братчик, сіром'яга, туди ж поткнися, то зараз: «Ну ти, мурло! Куди прешся? Завертай назад, мугиряко!» І зараз тієї двері, хоч би й навстіж зяли, то зачинить... Ну, сказати, лакей, то, звісно, панська помийниця, — яких помий туди влий, такими й смердітиме... така вже в нього душа... так же й інші туди ж...

Чого ж воно так? Невже через гроші? Бо в пана грошей багато: зараз він лакеєві тиць у руку, — він йому й кожушинку скине, і двері прочине... Або хоч от на машині: сідаєш у третій клас, то там на тебе кондуктор нагримає, а іноді й межі плечі наштовхає, а такісінський собі му—гиряка, як і наш братчик, тільки що з гудзиками... А пан за великі гроші сідає до першого класу, то вже він там на кондуктора гримає, а той тільки все — «як завгодно»... Мат-тері його ковінька, як же воно недобре на світі зроб лено!..

Ну, та вже, — думка в мене, — нехай собі там хто що хоче, а вже я дознаю, як воно так на світі жити, щоб ніхто тобою не поштурхував, а щоб сам собі пан був!

Їздять пани у першому класі, поїду й я!

Біс його бери, що воно дорого, отже я з того не зубожію. Хазяйствечко в мене хоч там і не велике, та не зовсім і мале, а син у мене один, — роботящий паруб'яга, — то все воно йому самому припаде... от там хіба ще за дочкою що дам, а більше нікого й нема.

Отак собі надумавіпися, — це було цієї осені, — та й лаштуюсь у дорогу, та й нікому не хвалюсь. У мене в городі було— таки й діло до знайомого чоловіка. Як прийшов той день, — удяг добру чумарчину, узяв карбованців із двадцять грошей та й на станцію вже б то йти. А жінка:

— Що це ти, чоловіче, в дорогу йдеш, а куди й не кажеш? Що воно за мода? Мабуть, уже знову за якимись громадськими ділами? Тільки гроші переводиш.

А я на сміх і кажу:

— Піду панського права добувати.

— Тю! — каже. — Чи ти не здурів? Чи тобі на світі жити надокучило?

— Ні, — сміюся, — тільки надокучило мужицьке право.

— Що ж ти робитимеш? — питає, а сама, бачу, вже й боїться, й роботу покинула, і не знає, що їй і казати.

— А що ж я робитиму? Де пани бувають, там і я побуваю, подивлюся, чи не можна якось так, щоб і мужик в одній хаті з паном сидів.

Вона як заголосить:

— Ой лишечко! Пропав же ти, пропав же ти навіки! Та тебе ж закатують, та тебе ж на Сибір завдадуть або на Соколиний острів запроторять!.. Та там же гаду-гаду, що й ступнути хрещеній душі ніде... (І звідки вона те знає — про той гад?) Та діточок же наших дрібнесеньких

посиротять!..

А вони, ті діточки, таки й дрібнесенькі: сина цієї осені оженив, та й до дочки вже ті, що куниць шукають, рипаються... Гаразд хоч, що обох па той час у хаті не було, а то б і їх стара до лементу призвела. Уже не радий, що й признався. Почав її вмовляти, почав їй тс та се... Так-сяк розважив, затихла... Затихла, а сама своє думає: як випроваджала, то так сльози і бринять на очах...

І шкода мені її, і самому неначе трохи смутно стало, — ну, а все-таки того, що намислив, не кидаюсь, простую на станцію. Прийшов.

Узяв білета першого класу... таки дали, нічого й не сказа— ли... Оива! Та й дорого ж, нехай йому всячина!.. Це так, що не дурно папське право достанеться!.. Ну, та дарма: один той день, що батько у плахті.

Вийшов я до вагонів, подивився, де синім помальовано, — ото й мое. Так просто й чимчикую у первий клас... А назустріч із вагона кондуктор.

— Не сюди, не сюди!.. — гримас. — Куди пхаєшся? Наперед іди, — там третього класу вагони. А я таки собі тиснуся.

— Чи ти чуєш, мурло, що я тобі кажу? Не тут третій клас, а спереду.

— Та чого ви гукаєте? — відказую. — Мені й не треба третього класу, а першого, — та й показую йому білета.

— А, панові білета несеш, — ну, иди, коли так... Та не барись там, бо скоро поїзд рушить, — та й побіг далі.

Брешеш, думаю, я сам собі пан. Та й посуваюся у той первий клас.

Іду, а самому таки трохи моторошно. Увійшов туди. Бий тебе сила божа! — відразу не розбереш, куди й поткнутися. Одначе проліз тісенькою вуличкою та й уступив у таке, що воно вже й не вагон, а таки зовсім панська світлиця: тут тобі й столики, тут тобі й постелі, тут тобі й тапчани...

Народу не дуже багато: панів кількоро та паній двоє, бачу... Сидять пани, — треба й мені сідати. Набачив порожнє місце, підійшов та й сів на тапчанику та так і пірнув у нього!.. Ну та й м'яко!..

— Мужичок, а мужичок! — каже мені панок молоденький з білявенькими вусиками позакручуваними. — Не туди попал, тут первий клас.

— А так, — кажу, — пане, первий.

— Ну, так зачим же ти, — каже, — сюди, коли тобі в третій?

— Ні, — кажу, — мені іменно в первий, а третій мені тепер не в моду, бо в мене білет не туди.

— Што ти, — каже, — вигадуєш абищо!

— Чого б же я вигадував? — одказую. — Подивіться самі.

Та й даю білета.

Глянув він раз, два... низнув плечима... Тоді зирнувся з іншими панами. А ті слухають, що ми говоримо.

— Справді, — каже до них, — у нього першого класу білет.

Тут іще дехто з панів підійшов, дивляться на мій білет та дивуються.

— Хто ж це тобі дав? — питають.

— Ніхто, — кажу, — мені не давав, я сам собі купив.

— Нащо ж ти його купив? Це ж дорого — у третьому класі дешевше, — озивається товстий пан з такою бородою, що з щік теліпається, а посередині голе.

— А дешевше, — одвітую.

— Так нащо ж ти сюди купив?

— А ви ж, пане, нащо сюди купили, а не в третій? Адже ж і вам дешевше було б.

Один пан, такий огрядний собі, з чорною бородою, засміявся та й каже:

— Правду говорить.

А той товстий пан, що шлях у нього серед бороди від губів до шиї, вже трохи й сердитенько:

— То ти, а то я! — навчає. — Ти не рівняй, а коли вже сів тут, так сиди тихо та чорт зна чого не розкажуй.

— Та хіба ж то я вас, пане, зачепив? То ж ви мене зайняли, — відговорюю йому, та бачу, що воно сердите, та вже й мовчу собі. І воно замовкло і пішло в куточок до вікна та й сіло навпроти мене, тільки навскоси трохи, бо я скраю сидів.

Поки ми так оце балакали, вже й поїзд рушив, а трохи. згодом і кондуктор ускочив, — той-таки, що мене виряджав до третього класу. Дивиться на білети та цокає по них. Дійшов і до мене та:

— Ти чого тут? Я ж тобі казав, що не в цей вагон.

— Аж воно таки в цей, — одказую та й подаю йому білета. Він зирк та й ні в сих, ні в тих.

— Так це, — каже, — твій... ваш білет? — уже не знає, як йому й казати.

— Та мій же, мій, — відповідаю.

Він тоді глянув так неймовірно по панах, а той огрядний пан з чорною бородою, читаючи книжку, та й киває з-за книги головою:

— Його, його, — каже.

Здвигнув кондуктор плечима, цокнув по білетові та й вернув. Подався далі.

Коли це трошки згодом підходить до мене той молоденький панок із білявими вусиками. Зіперся на стовпчик, утупив у мене очі та й питає:

— А ти ж, мужичок, як це: завжди їздиш у першому класі? — Випитує б то, що воно за чоловік.

— Так, як бог дасть, — кажу. — Чи, може, ти козак?..

— Та козак.

— А де ж ти живеш: на селі чи хутір свій маєш?

— На селі.

— Далеко від станції?

— Де там, зараз і станція.

— Ти ж на станцію ходиш чи їздиш?

— Як коли йду, а як треба, то й їду, — відказую спокійненько, — що то воно далі буде?

— А їздиш же ти одним конем чи парою?

— Як треба, то й трьома поїду.

— Возом, чи, може, чим іншим?

— Як треба возом, то й возом, а як чим іншим, то й іншим, — одспівую паничеві, згадуючи свою гарбу.

— Ти ж сам їздиш, чи, може, й наймит у тебе є?

— Чому нема?

— А хата ж у тебе велика? Докучило вже мені це.

— Та саме як на мене, — кажу. — А у вас, пане, яка, — чи велика?

— Як? — говорить.

— Та хата, — кажу, — у вас велика?

— А тобі яке діло до моєї хати? — вже сердиться панок.

— Та ви ж за мою питаєте, — відказую так собі плохенько. — А наймита ви держите, пане, чи самі на станцію їздите?

— Чорт зна що говориш! — одказав мені на те панок та одвернувся та й пішов.

Ну, дарма. Сидимо собі та й їдемо. Пани про своє говорять, а я сам собі про своє думаю та на всячину роздивляюся. Мене покинули, вже й не дивляться на мене.

Добрий тютюн пани вживають, аж пахне. Наш так смердить, а цей як ладанець. Якби такого чоловік заживав, то жінка й не вигонила б у сіни з люлькою.

Е, а це вже не ладанець! Товстий пан із двоїстою бородою та закурив таку товстючу чорну цигарку, просто з листя кручену. Ну, та й міцна! Ця й мені дух забиває. Треба, мабуть, самому покурити, а то задавить.

Отак собі думаючи, витяг кисета та й набиваю люльку. Набив, закурив...

Коли чую: кхи-кхи-кхи! Я й не туди-то, що це мої пани кашляють уже від мого люлечного. Зараз і підбігає той паничик із закрученими вусиками:

— Мужичок, а мужичок, а зачим ти куриш?

— Та, — кажу, — пане, покурити схотілося.

— Не можна тут курить! — говорить.

— Адже ж пани курять, — одказую, — от і у вас цигарка в руках.

— То, чуєш, табак не той, а в теб'я тютюнице такой, што ввесь вагон засмердев.

— Коли ж у мене нема іншого. А хіба ж, — питаю, — тут мужицького тютюну не можна вживати, а самий панський?

— Авжеж!

— А де ж це написано?

— Отам! — та й показує на табличку.

— Ні, пане, я письменний: там написано про те, щоб не виходити з вагону, як поїзд їде, а не про тютюн.

Коли тут як зірветься з місця той пан з двома мичками на щоках, як підбіжить до мене, як гуконе:

— Вон, мужлан! Вон! Не смій курить своєї смердючої гидоти!

А сам аж труситься зо злості, а червоне обличчя аж двигтить. Ну, мені спершу трохи моторошно стало, а далі думаю: чого? Та й кажу, пихкаючи собі люлечку:

— Ви, пане, не кричіть і не тупотіть, бо й мої такі самі гроші, як і ваші, а ота цигарка, що в вас у руці, може, вона мені смердючіша, ніж вам моя люлька.

Як же затупотіть мій пан, як же зарепетує: — Кондуктор!

кондуктор!

Та й побіг із вагона.

За малу годину вже й з кондуктором вертається. Зараз той до мене:

— Не кури!

— А хіба ж не вільно?

— У першому класі не можна такого тютюну.

— А де це написано?

Тик-мик — і цей нічого не відкаже, тільки все:

— Не кури, бо я тебе виведу!

— Ні, не виведете, бо я білета маю. Нехай пани не курять, то й я не куритиму, а як їм вільно, то й мені.

— Дак ти ж би хоч узяв вийшов з вагона та постояв там надворі та й покурив.

— Коли пани виходитимуть надворі курити, то й я виходитиму, вжеж!

Тут той панок із закрученими вусиками як підбіжить до мене, як кине мені на тапчан цигарку:

— На, — каже, — кури, чорт би тебе взяв, та тільки не чади своєю смолою!

— Ні, — одвітую, — у мене й свій є, — нащо мені цей? Не кидайте мені, пане, бо я не собака.

Та хоп тую цигарку пальцем та й скинув її додолу. Як ізчиниться тут лемент та крик! Як позбігаються всі! Пани лаються, панії дріботять та знов-таки лаються, кондуктор лізе відчиняти того вітрогона, що вгорі, та собі верещить, а я мовчки сиджу та люлечку пихкаю.

— От буде станція, — я тебе на станції виведу, їхати не дам далі! — каже кондуктор.

А той пан із чорною бородою глянув на нього пильно та й питається:

— Хіба ви маєте право не давати пасажирам їхати? Кондуктор верть, — поживився, як пес макогоном, —

нічого не відказав та й подався собі. Змовкли й пани, тільки

сопуть та плюють, а той пан із чорною бородою чогось сміється мовчки з-за своєї книги. Загула машина, — уже й станція. Дожидаюся я того кондуктора, — не йде мене виводити. І поїзд рушив, а його нема.

Ну й гаразд!

Я тим часом давно вже й люльку докурив, і дим од неї розвіявся, затихли й пани мої зовсім.

Проскочили ми так іще станцій зо три,— знов заманулося мені курити. Тепер уже, думка, — вийду справді з вагона та надворі покурю — однак же мене жінка вигонить, як я курю в хаті, — вона вже й звикла до нашого ручкового, а то ж таки пани, — з незвички, то їм воно і в носі, і в горлянці теє... Треба й їх пожаліти, авжеж... А свого права я вже доказав.

Одначе тільки сягнув у кисет по люльку, хотів тут набити, бо надворі вітер, — коли це той пан з чорною бородою, що мене обороняв, пересідає до мене.

— Куди їдете? — питає.

— Та до Ч. — відказую.

— Діло там маєте?

— Атож! — кажу, а того й не признаюся, чого саме їду, набиваю люльку далі.

— Чи не хочете, — говорить, — мого?

Та й подає мені повен капшучок цигарок панських.

— Та спасибі, дякую, — у мене ще й свого потягне: вже коли курець, то маю свою люльку й тютюнець.

— Та свій і надалі здасться, — умовляє, — а я був би дуже радий, якби мого зажили: який він вам буде на смак.

Подивився я на нього, — сміється з мене вражий пан: не хоче нюхати ручкового, так підносить турецького. А втім, видно, що добрий чоловік, — може, він, щоб сварки знову не було та нападу на мене. Нема вже чого мені сваритися, коли він до мене по-людському озивається.

— Добре, — кажу, — коли ваша ласка, то й візьму. Узяв, подякував, закурив та й думаю собі:

— Бач, як воно на світі діється: то як собаці кидали, а те— пер уже як людині подають та припрохують. Еге-ге! Треба тільки не подаватися! Так же я тепер і робитиму!

Ото собі думаю, а тим часом машина уже й до Ч. добігає.

Приїхав я до Ч., — у мене, кажу ж, таки й діло було там до знайомого чоловіка. До обід із тим чоловіком, а тоді купив дещо... Увечері б можна й на машину, щоб додому, та в мене думка не така. Треба ж іще подивитися, яково то самому собі паном бути. Куди б же мені піти?

Розпитуватись у людей не важився, щоб, бува, не насміялися, а надумав собі так, що піду до тіятру. Хоч я сам у ньому й не був, та таки попович наш мені розказував, що там шут— куючи таке роблять, неначе справді воно є: і кохаються, й цу— раються, і миряться, і сваряться, ще й убивають одне одного... а що вже співають та танцюють!.. і так каже, що без сорому при людях і цілуються... А пани сидять та дивляться. Отож піду й я подивитися та й куплю собі панське місце.

Пішов, ходжу по городу та читаю по тих стовпах, де здорові газети наліплюють, з оттакелезними літерами — шукаю, чи нема де тіятру. Так усе або вчора був, або завтра буде, а сьогодні нема. От мені не щастить. Ходжу від стовпа до стовпа, як дурний... Коли таки натрапив на своє. Хоч воно й не тіятр, та таки щось на нього скидається: «у залі дворянського зібрання концерт».

Одміна його зна, думаю собі, що воно за концерт! Одначе, прочитавши газету, бачу, що там грають і співають, — ну, то можна й слухати.

А чому ж там платять? Є місця по півкарбованця і по карбованцю й по два. Ото вже саме панські, як по два.

А де ж це воно є? Написано: «в залі дворянського зібрання». Це ж, мабуть, там, де пани-дворяни збираються... то я ж знаю, бо колись туди сам до призводителя дворянського доступався за громадською справою. Чого ж мені ще й шукати? Ото и моє — де пани, там і я.

Ну, поки ще рано, то вернувся на квартиру до знайомого чоловіка, дещо розпитався, куди та як у те зібрання йти, та, діждавшись того вечора, й простую туди. Підходжу до великого того дому, — от, що, знаєте, позад собору, аж там уже перед дверима народу-народу — тиск! Раз у раз тії хвалітони під'їздять та все туди, та все туди! Це ж буде тіснота така, що й києм не протиснеш.

Ну, думаю, голубе, держись цупко, бо тут, гляди, ще дужче завихорить, як на машині в першому класі! Та так сміливо слідком за одним паном у ті ж двері.

Тільки вступив, коли якесь лакейське опудало зараз мене за руку хап!

— Ти чого сюди?

— Не хапай, — кажу, — не поспішайсь! — та одвів його руку та й подався собі.

Іду далі так, як мені сказано, коли справді сидить за сто— лом якась панночка і білети продає. Підійшов і собі.

— Дозвольте мені, коли ваша ласка, білет!

— Нєту, — каже, — всі попродала, тільки в первих рядах єсть.

— Отого ж мені й треба — первого ряду, — давайте його мені.

— Два рублі, — каже.

— Дарма, — відказую, — давайте! — та й подаю їй два карбованці.

Взяла гроші й дала білета.

Там пани ще роздягаються, ну а я собі був у чумарчині, то так просто й пішов у ту залу, — не питався й куди, бо мені вже розказано, де повертати.

Як увійшов, то тут уже — не буду брехати — таки стало мені дуже моторошно.

Хата така здорова, як клуня, та де! ще більша!.. та вся блищить, — ну, незистино ще дужче, як у церкві!.. А пов нісінько стільців наставляно... народ вештається, та все пани та пані, — які сидять, які ходять... Зроду-звіку не бачив такого, — якби не намірився йти, то, мабуть би, вернувся, а то що дуже вже затявся.

— Держись цупко! — знов кажу собі та все посуваюся, та все посуваюся помалу проміж панами та проміж стільцями, до свого первого ряду ціляючи... Та ще ті панії з довгими хвостами, — ну їй же ти богові моєму, — одній так у той волок уплутався, як парубок у гарбузиння, — мало не впав... Щось мені за це й сказано, та не розібрав... Дивляться на мене всі та дивуються, одначе пускають... Помалу протюпав я до того первого ряду, знайшов свій сьомий номер та й сів. Біля мене нікого нема, — тільки геть-геть двоє якихся так, як я, у первому ряді сидять.

Сиджу, мовчу й не озираюся. Дивлюся на ті здоровенні патрети, що по стінах, та на той хортоплян, що грають на ньому... А позад мене усе шамотаються пани, усе шамотаються, і вже чую, що щось, мабуть, про мене гомонять, бо раз у раз: «Смотри! Смотри!» Зирнув я так трохи через плече, — коли пани купками позбивалися, гомонять та на мене показують. А це, бачу, один наближається до первого мого ряду, крутнувся разів зо два та й став коло мене.

— Мужичок, — каже, — ти не туди попав.

— Ні, туди, — ось у мене й білет є, — відказую, а сам собі думаю: точнісінько, як і на машині.

— То що, що білет, — каже, — то дарма, а можна тут сидіти тільки тому, хто в панській одежі, а в мужичій — ні.

— Хіба, — доводжу, — одежа слухає? Адже люди!

— Та люди — люди, та тільки не в такій одежі. Це дворянське собрание, так мужикам не

годиться.

Дошкулив він мене. Стривай же ти, думаю, — загну й я тобі карлючку. Та й питаю:

— А хіба, — кажу, — пани тут щось погане робитимуть, що не можна й дивитись на нього?

А він собі круть та й побіг од мене, нічого не сказавши. Біжи!

Коли трохи згодом тупотить знов щось до мене, — здається, той лакей, що одержу з панів ізнімав. Прийшов:

— Мужичок, уставай, іди!

— Чого? — питаю.

— Нідзя, тут тільки господам можна, панам.

— Хто заплатив за білет, той тут і пан, — одказую. — Я заплатив, то й сидітиму.

— Іди, бо виведуть!

— Побачимо, — кажу. — Ви лучче йдіть до свого діла, — чого ви до мене причепились, як шевська смола?

Побіг і цей тим слідом. Може, вже й годі, і покинуть? думаю собі.

Отже не покинули! Бачу, суне до мене отой хватальний, що по базарю ходить та перекупок ганяє, аж засапавшись, аж стільці валя, — так поспішається. Прибіг та як зашипить:

— Вон отсюда!

— Ваше благородіє, — кажу, — ви на мене не кричіть, бо я гроші віддав так, як і пани.

— Взять його!

Тут де не взялись отой самий лакейчук та поліцейський. Ухопили мене та й ведуть. Іду, не опинаюся, бо бачу, що вже не поможеться.

Ну й сором же було проміж того панського натовпу йти! А вони, гемонські, ще й сміються!..

Коли це якісь паничі назустріч:

— За що ви його ведете: він же має білет.

— Не ваше діло, не мішайте у поліцейські діла! — загарчав хватальний.

Вивели мене в сіни, каже хватальний до солдата:

— Забери його в поліцію, — хай переночує, а завтра я йому по-своєму розкажу, як у концерти ходити. Еч, хамлюга, ще й у первий ряд!

Повій мене солдат.

Ідемо вулицею — темно вже надворі, ліхтарі скрізь посві— тилися. Пройшли трохи мовчки.

— А куди це ми йдемо? — питаюся.

— Хіба не чув? — одказує. — У поліцію йдемо. А бодай би ти пішов круга-світа! — думаю собі, а сам питаю:

— Так хіба це ви й справді в поліцію мене ведете?

— А веду.

— А нащо?

— Бо звелено.

— А що ж у поліції буде?

— Закину тебе в темну, то переночуєш. Хіба не чув?

— Чув, — кажу. — А як переночую, то що буде?

— А тоді надзиратель буде тобі розказувати по-своєму.

— Що ж то воно: по-своєму? — питаю.

— Хіба не знаєш?

— Не знаю.

— Ну, то завтра твоя морда знатиме. Як почув я те, то так мені мов окропом хто в обличчя линув, а далі й дух перебило. Зроду мене не бито, — хіба коли мати, як пустував малим, сторч ганчіркою вдарила. Це вскочив по самі вуха!

Ще помовчали. Тоді я й кажу:

— А що якби я зараз оце від вас та втік?

— Який швидкий! — одказує. — Помалу, бо попа звалиш.

— Ну, а якби таки втік? — знову я намагаюся.

— То я б тебе наздогнав і морду набив. А щоб ти і в старцях щастя не мав за таке слово! — думаю та й знов у мене серце огнем узялось. Та треба терпіти, щоб не було гірше. А він на мене скоса позира та:

— Не оставайсь, не оставайсь позаду, — іди лиш попереду!

— Та я, — кажу, — й не зостаюсь, а я так собі думаю: що якби я вам карбованця в кишеню вкинув?

— То тоді б, наздогнавши, морди не бив, а тільки узяв за шияку та таки й потяг би у поліцію.

— А якби два карбованці, то, може б, вам важко було бігти?

— Ні, не дуже... Ти багач, білети в першому ряді купуєш.

— Отож, що багато витратився я, — кажу. — Ні, а як два з половиною, то вже, мабуть,

заважуть, мабуть, не підбіжите?

— Хто його знає... А що ж я надзирателеві казатиму?

— Скажете, що втік по темному, а ви зачепились, упали та й не наздогнали.

— Хто його знає... Давай три, то, може, й важко буде.

Виняв я три карбованці та укинув йому в руку.

А ми дійшли саме до темнішої вулички. Я й метнувся

туди, — біжу, аж земля підо мною горить, аж дух мені забиває.

Озирнувся, — уже його в темному не добачу.

Тоді завернув у другу вулицю, чую — торохтить... їде

звощик. Підждав та так на нього й скочив.

— На станцію, та швидше! Чи встигнемо на поїзд?

— Поганятиму, то встигнемо.

— Так паняй же!

Поки до станції, то все боявся, що спізнюся, а як уві йшов у станцію, то вже не знаю, як і білета вхопив, як і у вагон ускочив.

І що ж би ви думали? Аж поки поїзд рушив, то трусився.

Не страшно мені тих поліцейських самих, та страшно тієї ганьби та зневаги.

Отак я того права добувавсь... та й не добувсь...

Вернувшись додому, то й жінці довго не признававсь. А далі таки й сказав. Вона на мене мокрим рядом, що стільки грошей перевів.

— Тобі, — кажу, — байдуже, що з мене так назнущалися, тільки за гроші клопочешся!

— Так тобі й треба! — гримає, — не витівай абичого!

Ну, що ти їй казатимеш? То, як їхав, так аж плакала, а як цілий вернувся, так і байдуже, — аби гроші!

Та то б іще дарма, а то біда, що хоч я їй наказував, щоб нікому анітелень, одначе вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопатень, — так усі й довідалися.

Сміються тоді з мене: панського права, — кажуть, — добувавсь.

А воно й неправда: не панського, а таки людського.

Та де воно в нас є?

1902. XII. 5, м. Чернігів.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/hrinchenko_borys_dmytrovych/sam_sobi_pan